

FARK - FARKÇILIK - BİRLİK EKSENİNİNDE KİMLİK

DOÇ. DR. TANER TATAR*

GİRİŞ

Kimlik, oluşumu ve gelişimi itibariyle bir taraftan verili olduğu diğer taraftan inşa edildiği düşüncesinden hareketle anlatılır. Bu farklı ele alışlarda ortak bir buluşma noktası vardır ki bu, hem şaşırtıcı bir ortak yön hem de gözden kaçan bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. İster verili olarak ele alınsın, isterse inşa olarak düşünölsün ima hep kimliğin bir çift ya da daha fazla el tarafından yoğrulup şekillendirilmiş olmasıdır. Bir farkla ki ilkinde bu yoğurma işlemi bitmiş olup, birey onu hazır olarak bulmakta iken, ikincisinde yoğurma işlemi süreklilik arz etmekte ve birey bu işlemin içerisinde bulunmaktadır. Birincisinde birey yok sayılmakta, ikincisinde bireye intikal etmiş olan ihmal edilmektedir. Fakat her ikisi için de kimlik, “edilmiş” ya da “edilmekte olan” “belirleme”dir. Kimlik, bir defa belirleme olarak ele alınınca süreçte birey olsun ya da olmasın bireyin dışında, bir belirlenen bir de belirleyen vardır. Yani kimliğin birey açısından üzerinde durulması gereken “iç oluş” yok sayılmakta ya da ihmal edilmektedir. İç oluşta birey kimliklenirken onunla birlikte yoğrulmaktadır. Yoğuran da yoğrulan da bireydir.

Kimliğin verili olarak düşünülmesi “farksız birlikçiliği” dayatırken iç oluşun ve verasetin ihmal edildiği inşa düşüncesinde ise “birliksiz farkçılık” yaratılmaya çalışılmaktadır. Elbette ki her birey şahsi tecrübeleri ile kendine has bir hayat yaşar ve bu hayat birey için eşsizdir. Diğer taraftan tecrübe, toplumsal alanda yaşandığından bütün biricikler “birlikte” oluşur. Modernizm biricikliği yok sayıp bireyi mekanik bir işleyişin tamamlayıcı parçası olarak varsayarken şimdilerde yok sayılan, başını kaldırmakta ve kendisini “ayrı” olarak görmektedir. Ayrı ayrı tekler, çokluğun niceliksel cazibesine kapılırken bir olmanın niteliğinden kaçma

* İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

gayretine düşmüşlerdir. Etrafına setler çekilerek durgunlaştırılan su, bendini aşmış akışın coşkusu ile köpürmekte ise de akış, tasavvur edilen küresel denize doğrudur. Esasında denizi yapacak olan akarsuların aynı yere boşalması gayreti ve ümididir. Ancak kürede sele dönüşen akışın neleri yerinden sökeceği ve sürükleyeceği tahmin edilebilir görünmemektedir.

Modernizmin yapay dünyasına karşı postmodernizmin doğal olma iddiası vardır. Bütünü ifade eden “ulus”un yapaylığından, parçayı esas kabul eden “etnisite”nin doğallığına, Batı dünyası ifratla tefrit arasında geçişler yaşamaktadır. Modernizmin farkı yok sayan birlikçiliğinden, postmodernizmin ve küreselciliğin birliği yok sayan farklılığına geçiş, ifratı tefrit ile ikame etme maluliyetini doğurmuştur. Birincisi ne kadar bir “proje” olarak düşünülmüş ve gerçekleştirilmeye çalışılmışsa, ikincisi de en az o kadar projedir ve gerçekleştirilemeyen birincinin yerine ikame edilmeye çalışılmaktadır. Modernizmin projesi de bir zamanlar doğal olduğu kabul edilen “ırk” kavramı etrafında şekillendirilmeye çalışılıyordu. Bugün ise kirletilmiş ırk kavramının yerine yeni bir doğallık damgası ile etnisite kavramı konulmaya çalışılmaktadır. Modernizmin ulus temelli mutlak kimliği, günümüzde yine mutlak temelli etnik kimliklere müracaatla aşılmaya çalışılırken birlikçi mutlaktan farkçı mutlağa geçişin temelleri atılmaya çalışılmaktadır. Böylece zıt kutupların birleştiği nokta mutlaklık olmaktadır. Her ne kadar ikinci görüş mutlaklığın karşısına izafilik iddiasıyla çıkmakta ise de aslında izafiliğin mutlak olduğu gizli ya da aşikâr olarak ifadesini bulmaktadır.

Çalışmamızda; söz konusu ifrat ve terfidin kimlikler boyutundaki etkileri ve yansımaları ele alınacaktır. Amacımız inceleyeceğimiz ifrat ve tefrit zıtlığının dışında, kimliklerin “çoklukta birlik” nitelendirmesi çerçevesinde ele alınmasının mümkün olduğunu göstermektir.

Modernizm ve Farksız ‘Birlikçi Kimlik’

Modernizmin hareket noktası, geleceği kendisiyle başlatmak olmuştur. Başlangıcın kendisi olması, kendisinden öncekilerle mücadele etmeyi zorunlu kılmıştır. Olumsuzluk ifade eden ya da öyle olduğu zannedilen her ne varsa geçmişe atfedilmiştir. Geçmişin tamamı modernliğin karşısına konulan gelenekselleştirilerek

Modernizmin yapay dünyasına karşı postmodernizmin doğal olma iddiası vardır. Bütünü ifade eden “ulus”un yapaylığından, parçayı esas kabul eden “etnisite”nin doğallığına, Batı dünyası ifratla tefrit arasında geçişler yaşamaktadır. Modernizmin farkı yok sayan birlikçiliğinden, postmodernizmin ve küreselciliğin birliği yok sayan farklılığına geçiş, ifratı tefrit ile ikame etme maluliyetini doğurmuştur.

Yaşanan değişimin modernizmin takdim ettiği kimlik üzerinde etkili olması modernistler tarafından tehdit olarak algılanmış, “nerede yanlış yaptık?” sorusuyla hareket edilmiştir. Buna karşılık modernlik karşıtları farklı cephelerden olmak üzere “modernliğin sonu”nu ilan etmişlerdir. Karşıt cepheden gelen itirazlarla modernizmin kurumsal olarak çözülmesiyle, yaşanan kimliğin tatbikatındaki değişim, söz konusu kimlik kodlarında anlam kaybına ya da sorgulamasına yol açmıştır.

dünya, zaman boyutunda geleneksel ve modern olmak üzere iki kesite indirgenmiştir. Geleneksel toplumlar köhnelikle aşağılanırken, modernlik yenilikle yüceltilmiştir. Modernliğin cazibesi, sürekli olarak takdim edilen “yeni”lerle arttırılmıştır. Öyle ki her yeni, bir öncekinden daha çabuk eskir hale gelmiştir. Bütün bu eski-yeni ikiliğinden kimlik de nasibini almıştır. Geleneksel toplumun eskimiş kimliğine karşı albenisi bol yeni kimlikler üretilmeye çalışılmıştır. Hükümsüz kılınmış eski kimliklerin yerini alan yeni kimliklerle bireye ve topluma hükmetmek amaçlanmıştır. Kimlikle hükmedilen birey, kendi hükümsüzlüğünü her defasında yeniden sunulan “yeni” ile aşmaya çabalamıştır. Ancak her defasında sarıldığı yeni, onun için “yeniden” olmuştur. Yenidene başkaldırı ise onu hükümlü kılmıştır.

Modern dönemin kolektif toplumsal kimliği, büyük ölçekli, her şeyi kuşatan, türdeş, neredeyse kendi başlarına hareket eden tekil aktörlermiş gibi söz edilebilecek, ama aslında yerleştirilmiş, konumlandırılmış, sağlamaştırılmış ve bireyleşmiş benliğin buyruklarını neredeyse birer kod olarak anlamamıza ve okumamıza yol açan birleşik toplumsal kimlikler –sınıfa, ırka, ulusa, toplumsal cinsiyete ve Batıya ilişkin büyük kolektif toplumsal kimlikler- olarak dönüştürülmüştür (Hall 2998: 67). Bireyle toplumun karşı karşıya getirildiği arenada toplum avcı, birey ise av olarak düşünülmüştür. Av olmanın kaçınılmazlığı karşısında sürüye dâhil olmak, tek yol olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Birey, varlığının tanınmasının kendisine biçilen kalıbın içerisine girmekle olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır.

Modernliği, kendine dönük akıl yürütmenin bir biçimi olarak oluşturan kuramlar ve kavramlaştırmalar gibi, bu kolektif toplumsal kimlikler de modern dünyayı üreten, sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, dünya piyasasının oluşumu, toplumsal ve cinsiyete dayalı işbölümü, bireysel ve toplumsal hayatın kamu ve özel şeklindeki büyük ayrımı; ayrıca ulus devletin egemenliği ve Batılılaşma ile modernlik anlayışı arasındaki özdeşleşme tarafından sahneye konan ve

sağlamaştırılan kimliklerdir. Ancak bu kimlikler, artık geçmişte verdikleri gibi bir kimlik kodu verememektedir (Hall 1998: 67-68). Modern hayatın sürekli değişen yönünün modernliği de değiştirmesi, modernizmin kimlik kodlarını da temelden

sarsmıştır. Sanayileşme, kentleşme, işbölümü vb. ile birlikte hayatın tamamında önemli değişimler yaşanmıştır. Yaşanan değişimin modernizmin takdim ettiği kimlik üzerinde etkili olması modernistler tarafından tehdit olarak algılanmış, “nerede yanlış yaptık?” sorusuyla hareket edilmiştir. Buna karşılık modernlik karşıtları farklı cephelerden olmak üzere “modernliğin sonu”nu ilan etmişlerdir. Karşıt cepheden gelen itirazlarla modernizmin kurumsal olarak çözülmesiyle, yaşanan kimliğin tatbikatındaki değişim, söz konusu kimlik kodlarında anlam kaybına ya da sorgulamasına yol açmıştır.

Anlam kaybı ya da meşruiyete dair sorgulama, kimliğin hem bireysel boyutunda hem de kolektif yönelişlerinde etkili olmuştur. Özellikle modern toplumdaki etkileşim fakirliğine bağlı olarak bir kolektif kimlik arayışından bahsetmek mümkün olmuştur. Modern ve rasyonelleşmiş toplumsal ilişkiler, artık bir kimsenin kimliğini kurgulaması için gerekli güvenilir dayanak noktası oluşturmamaktadır. Bu durumda kişi, kendisine yeni aidiyetler aramaktadır (Johnston vd. 1999: 139-159). Modern ilişkilerin ikincil olma karakteri, bireylerde tatmin ve güven sorununu ortaya çıkarmaktadır. Birey samimi ve sıcak ilişkiler kuramayıp, sürekli resmi ve soğuk olan geçici temaslarla hayatını sürdürürken kendisine daha tatminkâr ilişkiler kurabilecek gruplar aramaktadır. Rasyonel olarak tayin edilmiş olan ilişki ağları ve işlevlerin belirlediği bütünlüşme, anlamlandırma ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Anlam boşluğu, aidiyeti akılcılığa indirgemekte, akılcılık duygusal bağlılık arayışını ve bağlanma duygusunu artırmaktadır. Aidiyet arayışının kolektif kimlik üzerinde en azından çözülmeye, dahası ayrıştırmaya yönelik etkisi gözlenmektedir.

Batı kültüründe kimlik ile parçalanmış hayat arasında bir ilişki vardır. Nitekim Modernleşme, bir taraftan farksız, tek bir kimlik üzerine inşa edilmiş bireyler yaratmaya çalıştı. Bunu yaparken de farklı olanları “öteki”leştirmek suretiyle, kendisinden olanlara sunduğu kimlikleri kutsadı. Diğer taraftan bir bütün olan insanı, gündelik hayatın içerisinde parçalara ayırdı. Rol farklılaşması ve sathî ilişkiler, insanın çeşitli yönlerine ilişkin özelliklerini kimliğe dönüştürdü ve bu bir sürü kimliği etrafa saçtı. Parçalanmış hayatın etrafa saçılmış kimliklerini toparlama kudretinden ve imkânından mahrum kalmış olan birey, eline tutuşturulan ilk kimliği (parçayı), bütün olarak kendisi sanmaya başladı. Bir bütün olarak birey, kapitalizmin vahşi saldırısına karşı güçlü olabilecekken, parçalanmış insan çoktan tüketilmiş ruhunu, geri çağıramayacak şekilde, modernizmin “Mefisto” suna (İblise) sattı ve bir organını bayraklaştırma ile baş başa kaldı. Böylece modernizmin, kişinin kendisini bilmesine yönelik yolunun önüne çektiği duvar neticesinde dayatılan tek tip model, bütünlüksüz bir parçalılık anlayışının baş gösterdiği postmodernizme dönüştü.

Postmodernizm ve “Parçacı Kimlik”

Modernleşme, soyut ve evrensel bir kimlik duygusu yarattıysa, postmodernlik de bulunan yerin özgüllüğünde yatan bir kimlik duygusunu ifade eder. Postmodernlik, yeniden sentezi yapılmış olan insan ve yer üzerine dayalı, yeniden canlandırılmış ve yaratıcı bir insan coğrafyası imkânını içerir (Morley ve Robins 1997: 161). Modernlik-evrensellik ilişkisinin dayattığı soyut ve mekândan azade kimlikler, yerden koparak uzay boşluğuna sürüklenir; postmodernlik-küresellik ilişkisi, kimliği yere demirleme çabasıyla kurulmaktadır.

Postmodern teorilerin bazıları, modern teorinin taraftar olduğu toplum ve tarih üzerine totalleştirici makro bakış açılarını reddeder ve mikro teori ile mikro politikadan yana çıkar. Postmodern teori aynı zamanda çokkatlılık, çoğulluk, bölük pörçüklük ve belirlenmemişlik lehine toplumsal ahenk konusundaki modern varsayımları ve nedensellik kavrayışlarını reddeder. Yine, toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş ve parçalanmış öznenen yana çıkarak modern teorinin büyük çoğunluğunun ifade ettiği rasyonel ve birleşik özneyi iptal eder (Kellner ve Best 1998: 18).

Postmodern teorilerin bazıları, modern teorinin taraftar olduğu toplum ve tarih üzerine totalleştirici makro bakış açılarını reddeder ve mikro teori ile mikro politikadan yana çıkar. Postmodern teori aynı zamanda çokkatlılık, çoğulluk, bölük pörçüklük ve belirlenmemişlik lehine toplumsal ahenk konusundaki modern varsayımları ve nedensellik kavrayışlarını reddeder.

Kolektif bağlılığın yapaylaşmasının doğurduğu tatminsizlik, kimlik dokusunu oluşturan ağdaki düğümleri seyrekletirmekte ve bireyler yalnızlaşırken kendilerine küçük, farklı ve bazen de ayrı ağlar örmektedirler. Söz konusu bağların güçlenmesi dışarıya kapanma ile paralel olarak seyretmektedir. Kapanma arttıkça farklı olanlar başkalaşmaya ve ayrı olarak görülmeye maruz kalmakta, öteleme ve ötekileşme artmaktadır.

Postmodern şartlarda kimlikler, modernizmin şartları altında olduğundan daha 'akışkan'dır ve sürekli bir değişim hâli içindedir. İnsanlar kendilerini, mutlaka parçası oldukları sosyal statü grubuna, hatta içinde doğdukları etnik gruplara ait hissetmezler. Çocukluktan kurtulurlarken birçok gençlik grubu içinde de yer değiştirebilir, çeşitli yeni yetme grubu kimlikleri arasında ilerlerler. Sonunda daha durağan gençlik ve statü grupları arasında yaşamış olan 'modern' kuşağa göre, daha renkli bir dizi heyecan ve bunlarla bağlantılı tüketim kalıpları ile birlikte, orta yaş ve yaşlılık dönemlerine erişirler. Bireyler, bir alt kültür grubu ve heyecanından diğerine özgürce geçebilirler; daha önce farklı kategorilerde yer almış olan her şeyi karıştırıp, birbirine uydurabilirler (Bocock 1997: 86). Gündelik hayatın hızı da bunu desteklemektedir. İletişimde kaynakların artması, mesajın bollaşması ve aktarımdaki hız, bireyi kim olduğu hususunda daha fazla modelle karşılaştırmaktadır. İkincil ilişkilerin mekanikleştirici etkisiyle bireyler, birincil ilişkilerin hâkim olduğu küçük gruplar arasında sürekli geçişler yaşamaktadır. Ya da bir grubun içerisine sığınarak karmaşıklaşmış ve birbirine bağlanarak aşırı genelleşmiş dünyayı sadeleştirmekte ve özelleştirerek kendisini değerli hissetmekte ve varlığını büyütme çalışmaktadır.

Modern-postmodern sürecini ve farklılığını mekanik tektiplilikten, programlamacı değişken çokluğa geçiş olarak ifade edebiliriz. Nitekim makineleşme ve yaygınlaşması sürecinde, bireyler birer mekanik nesne olarak görülürken; toplum, bu mekanik dişliler vasıtasıyla dönen dev çarkın oluşturduğu bir makine olarak düşünülmüştür. Bu dev makinenin işleyişi ve bu işleştikten sonra ortaya neyin (ürün) çıkacağı önceden belliydi. Makinede meydana gelebilecek herhangi bir arıza durumunda nelerin yapılacağı da bilinmekteydi. Arıza, ancak dişlilerden birinin işleyemez hâle gelmesi ile gerçekleşebilirdi ve bu durumda çözüm dişliyi değiştirmekten ibaret olan bir basitlik arz ediyordu.

Zamanla dev makine bir başka makineye bağımlı hâle gelmiştir. Artık belirleyici olan, kendiliğinden işleyen düzenek değildir. Düzenek bilgisayara tabidir. Bu durum, sürekli dönüp duran toplumsal çarkı, mekanik işleyişin dışına taşımıştır. Artık daimi ama değişken bir programlama vardır ve toplum bir program dâhilinde işlemektedir. 'Mekanizm', artık 'programizm'e dönüşmüştür. Dev çarkın yerini, içinde akışkanlığın olduğu, farklılaşmış (farklılaştırılmış) 'parça'ların bir bütün hâline geldiği, 'komut'a bağımlı, tekrar tekrar programlanabilen bir işletim sistemi almıştır. Bu sistemde ortaya çıkabilecek sorunlar 'virüs'le bağlantılı olup, çözüm yine programlama iledir. Çoğu zaman da virüs, programcı vasıtasıyla sistemi güçlendirmek ya da değiştirmek amacıyla icat edilmekte, akabinde de kendisi ile birlikte zararlı olarak görülen unsurlarla birleştirilerek topyekün yok edilmektedir. Böylece monoton çarkının yerini, aldattıcı bir sürekli yenileme almıştır. Bu akışta programlayan '1', programlanan '0'dır.

Birliksiz Çokluk

Günümüzle alakalı olmak üzere zıt kutuplarda ifade edilen teklik-çokluk nitelendirmeleri ile kimlik açıklanmaya çalışılmaktadır. Meselenin birinci boyutunu tektipleşme iddiası oluşturmaktadır. Bu iddia çerçevesinde, modern dünyada farklılıkların kaybolması diye bir hayalet dolaşmaktadır. Modern dünya tektipleşmeden çekinmekte ve bu yüzden de kimlikle ilgili genel bir endişe duymaktadır (Bayart 1999: 22). Tek merkezli yayın dalgalarının halka

Modern-postmodern sürecini ve farklılığını mekanik tektiplilikten, programlamacı değişken çokluğa geçiş olarak ifade edebiliriz. Nitekim makineleşme ve yaygınlaşması sürecinde, bireyler birer mekanik nesne olarak görülürken; toplum, bu mekanik dişliler vasıtasıyla dönen dev çarkın oluşturduğu bir makine olarak düşünülmüştür. Bu dev makinenin işleyişi ve bu işleştikten sonra ortaya neyin (ürün) çıkacağı önceden belliydi. Makinede meydana gelebilecek herhangi bir arıza durumunda nelerin yapılacağı da bilinmekteydi. Arıza, ancak dişlilerden birinin işleyemez hâle gelmesi ile gerçekleşebilirdi ve bu durumda çözüm dişliyi değiştirmekten ibaret olan bir basitlik arz ediyordu. Zamanla dev makine bir başka makineye bağımlı hâle gelmiştir. Artık belirleyici olan, kendiliğinden işleyen düzenek değildir. Düzenek bilgisayara tabidir. Bu durum, sürekli dönüp duran toplumsal çarkı, mekanik işleyişin dışına taşımıştır. Artık daimi ama değişken bir programlama vardır ve toplum bir program dâhilinde işlemektedir. 'Mekanizm', artık 'programizm'e dönüşmüştür.

Netice itibarıyla, modernleşme süreciyle artarak büyüyen “biz” duygusuna yönelik karşı mücadele, küreselleşme politikaları ile daha da artmakta, “ben” duygusu hâkim kılınmak suretiyle, küreselleşme karşısında sağlam duruşu temin edecek “birlik duygusu” parçalanmaya çalışılmaktadır. Buna ilave olarak insanın birlikte yaşama zorunluluğu ve ihtiyacının, tek başına olmayı mümkün kılmaması sebebiyle de “küçük parçalı grup kimlikleri” oluşturulmaya ve küresel sömürü karşısında bir savunma ve mücadele aracı olan “millî kimlik” zafiyete uğratılmaya çalışılmaktadır.

halka tüm dünyayı kapsama alanına dâhil etmesi, halkalar arasındaki farklılıkların kaybolmasına yol açacağına dair beklenti ya da endişeleri arttırmaktadır. Merkezin çevre üzerinde belirleyici olacağı düşüncesiyle, merkezin küre ölçekli kimlik oluşturacağı ve kapsama alanını bütünüyle kendi dairesine dâhil edeceğinden korkulmaktadır. Ancak diğer taraftan Kymlicka’ya göre küreselleşme, azınlıkların ayrı bir kimlik ve grup hayatı sürdürmeleri için daha geniş bir zemin sağlamaktadır. Küreselleşme, kültürel bakımdan homojen bir devlet mitini giderek daha fazla gerçeklikten uzaklaştırmış ve her bir devletin içindeki çoğunluğu, çoğulculuk ve çeşitliliğe daha açık olmaya zorlamıştır (Kymlicka 1998: 22). Esasında çokluk üzerinde durulması, tektipleşme ile ilgili tespit ve beklentilerle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Zira büyük birlikleri parçalara ayırmadan yegâne tekliği oluşturmak mümkün görülmemektedir. Ayrıca merkezden gelen yoğun dalgaları bertaraf etmek için oluşturulan koruma duvarları, farkın farkındalığını arttırmaktadır. Farkındalık ve tehdit ise farkçılığı beslemektedir. Farkçılık arttıkça birlikler çözülme ile karşı karşıya kalmaktadır. Artan farkçılığın bulaşıcı etkisi küresel ölçekli çoğulculuk ideolojisini oluşturmaktadır.

Billig’e göre küreselleşme, millî kültürler arasındaki farklılıkları aşındırıyor olabilir, ama aynı zamanda milletlerin kendi içindeki farklılıkları da çoğaltmaktadır. Güçten düşmekte olan devlet, artık tek tip bir kimlik dayatmaya muktedir değildir. Millî tek tipliğe yönelik baskının ortadan kalkmasıyla çeşitli başka güçler serbest kalmışlardır. Millî sınırlar içinde çok sayıda anlatı ve yeni kimlik belirlemektedir. Millî devlet, hem aşağıdan hem de yukarıdan ölümcül bir hücumu uğramaktadır. Yukarıda, göklerde küreselleşme kasırgalarının girdapları dolaşırken; aşağıda, millî toprak sismik fay hatları tarafından çatlatılmaktadır (Billig 2002: 153-154). Ancak burada belirtmek gerekir ki, aşağıdan gelen farklılığın millî kültür üzerinde yapmış olduğu tahribat mozaik kültür yapıları için doğrudur. Farklılıkta birlikteliği –hem de dayatma olmaksızın- sağlamış olan derin kültür birlikteliğini, kültürel zenginlikle ifade eden milletler bu tarz bir tahribatın dışında kalmaktadır. Modernizmin farklılığı yok sayıp, tek tip insan yaratma çabasının

söz konusu olduğu yapılarda, postmodernizmin eleştirisi ile tek tipliliğin bayrağı alınıp, her bir farklılık üzerinde dalgalandırılma gayreti ile ifrat-tefrit gösterisi sergilenmektedir. Ancak millî kültürün can damarından beslenmek suretiyle, aynı ruhu zengin bir çeşitlilikle cismanileştiren yapılarda, teknolojinin yardımıyla sunumunun ve sosyal dolaşımının kolaylaşması ve yeni imkânlar bulması, ezelden tanışık olunan, ruhu kendinden bedenlerle bütünleşme yaşanmaktadır.

Netice itibarıyla, modernleşme süreciyle artarak büyüyen “biz” duygusuna yönelik karşı mücadele, küreselleşme politikaları ile daha da artmakta, “ben” duygusu hâkim kılınmak suretiyle, küreselleşme karşısında sağlam duruşu temin edecek “birlik duygusu” parçalanmaya çalışılmaktadır. Buna ilave olarak insanın birlikte yaşama zorunluluğu ve ihtiyacının, tek başına olmayı mümkün kılmaması sebebiyle de “küçük parçalı grup kimlikleri” oluşturulmaya ve küresel sömürü karşısında bir savunma ve mücadele aracı olan “millî kimlik” zafiyete uğratılmaya çalışılmaktadır. Amaç, küreselleşmenin sözde dünya vatandaşları sürüsüne, kimliğini kaybetmiş bireyleri katmak ve bu “sürü”yü, Amerika’nın çobanlığına dâhil etmektir. Ancak söz konusu politikaların, Türk kimliğinin derin ve muhtevası geniş yapısında, başarılı olamayacağını söylemek mümkündür. Fakat bunun için Türk kimliğini oluşturan değerlerin ve köklü geleneklerin yeni yetişen nesle doğru ve zamanında kazandırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, küresel araçların yoğun propagandası karşısında, özellikle genç kuşak savunmasız kalabilecektir.

Farkın Farkındalığından Farklığa

Connolly (1995: 204-205) kimlikle farklılık arasında bir ilişki kurar: “Kimlikle olan ilişkisini düşünmeden farklılık düşünülebilir mi? Kimileri bunu yapmaya çalışmış olsa da elbette düşünülemez. Kişinin kimlikleri çoğalsa da, yani benlik kimliklerin birbiriyle yarıştığı alan hâline gelse de kimliğin uzamı dışında farklılıkla yaşamak daha da olanaksız görünmektedir. Kimliksiz bir ‘hayat biçimi’ mümkün olsa bile bu pek de arzu edilemeyecek bir şeydir. (...) Öyleyse kimlik şu ya da bu biçimde insan hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır.” Farklılığın kimlikle ilişkisi elbette ki vardır. Ancak kimlikle ilişkisi olmayan farklılıklar mümkündür. Bu, farkın farklılığa dönüşmediği durumlardır. İnsanlar arasında sayılamayacak kadar fark olmakla birlikte, söz konusu farklardan sadece bazılarının kimlikle ilişkilendirilmesi bu durumun bir göstergesidir.

Batı dünyasının “öteki” karşısındaki tavrı, onların farklılık zihniyetinden ileri gelmektedir. Batı dünyasına sürekli olarak “üstün farklı” ile “aşağı farklı” arasındaki mücadele şekil vermiştir. İdeoloji ve kurumsal yapılanmaları bu farklılık zihniyeti belirlemiştir. Buradaki “üstün” olma, kendisini diğerine göre yükseltme şeklinde değil, karşısındakini bertaraf etme amacıyla göstermektedir.

Batı dünyasının “öteki” karşısındaki tavrı, onların farkçılık zihniyetinden ileri gelmektedir. Batı dünyasına sürekli olarak “üstün farklı” ile “aşağı farklı” arasındaki mücadele şekil vermiştir. İdeoloji ve kurumsal yapılanmaları bu farkçılık zihniyeti belirlemiştir. Buradaki “üstün” olma, kendisini diğerine göre yükseltme şeklinde değil, karşısındakini bertaraf etme amacıyla göstermektedir. Ötekinin “aşağılığı” onun kaderi ya da “bilimsel” kaçınılmazlığı olarak yorumlanmıştır. Üstün olmak sürece bağlı olmayıp verilidir. Yani üstünlük kemalat değildir. Bu sebeple de muhatap, gerek bireysel gerekse toplumsal dairenin mümkün olduğu kadar uzağına ötelenmelidir. Öteleme zihniyeti farklı malzemeler ya da gerekçeler kullanılarak belirlenebilir: Bu bazen din veya mezhep, bazen ırk veya millet, bazen meslek veya cinsiyet vs. olabilir. Hangisi olursa olsun, ötekinin beriki ile eşleşmesi veya eşitlenmesi mümkün değildir.

Kimlik bir farkındalık değil, tatbikattır. Yaşanan kimlikte “farkındalık” arayışı beklenemez. Farkındalık meselesi, tehdit algılamasına verilen tepki ile alakalıdır. Söz konusu tepkiyi kimliğin “kale içine alınması” ve “kimliğin bayraklaştırılması” olarak görmek mümkündür. Kimliğin yaşanabilir olmaktan çıkma tehdidi, kişileri korumacılık tutumuna yönelmektedir.

Farkındalıkla fark arasında bir ilişki vardır. Benzerliklerin değil, farklılıkların vurgulandığı bir yerde “farkındalık” nitelendirmesi altında farklılığı dile getirildiği görülmektedir. Kimlik, farkındalıktan ziyade, bir “var olma” iddiası olarak ortaya çıktığında, “fark temelli” bir yöneliş kendisini göstermektedir. Bu, “benzerlik” karşıtı tutum olarak ifade edilebilir. Ortaya birlik değil, çoğulculuk çıkmaktadır. Çoğulculuk, farklılığa vurguyu ve katlanmayı ifade ederken; birlik, bütünde ahenkli varoluşu arzu eder. İlkinde, “çoğulculukta ben”; ikincisinde, “birlikte biz” söz konusudur. Yine ilkinde farkların eşitlik mücadelesi, ikincisinde benzerliğin ahenk istikametli muhabbeti esastır. Farkların eşitlik mücadelesinde, özgürlükler alanının çatışması durumunda, eşitlik mücadelesi “öncelik” kavgasına dönüşmektedir. Söz konusu taraflardan biri marjinaler olunca, tahammülsüzlük daha da artmaktadır.

Kymlicka’ya göre (1998: 16) devlet ne zaman azınlığın ayrı millet olma duygusuna saldırırsa, sonuç genelde sadakatsizliğin artması ve ayrılıkçı hareket tehlikesinin azalacağı yerde çoğalması olmuştur. Millî azınlıkların sadakati sağlamanın yolu bu azınlıkların ayrı milliyet duygularına saldırmak değil, bunu kabul etmek ve belki de belli bir federalizm biçiminin benimsenmesi yoluyla özyönetim isteklerini bir çözüme bağlamaktır. Kymlicka’nın görüşleri incelendiğinde görülmektedir ki her şeyden önce sebeple sonuç birbirine karıştırılmaktadır. Sadakatsizliğin artması eğer millet olma duygusuna bir saldırı ise, bu duygunun neden sonradan teşekkül ettiği sorusunun cevaplandırılması gerekir. Bu noktada saldırının bir sonuç, ayrılıkçılığın ise bunun sebebi olması lazım gelir. Ayrılıkçılığın bizatihi kendi manası bağımsız bir devlet olarak ana gövdeden kopmaktır. Çözümün “belli” bir federalizmle olacağı düşüncesi ise ayrılıkçılık hareketlerinde, federalizmin ara zafer olarak belirlenmiş olması gerçeğini gözardı etmektir. Bu, nihai zafer için atılmış bir adım olarak idrak edilirken, ayrılıkçılık hareketinin cesaretlenmesine vesile olacaktır. Bilhassa söz konusu ayrılıkçı hareketlerin kaynağı dâhili azınlıklardan değil de diasporadan ve hamilerden geliyorsa verilen haklar sadakati sağlamayacak, tersine hamilerine olan inancı güçlendirecek ve minnet duygusu dışarıya matuf olacaktır.

Kimliği şahsiyet sergiler, şahsiyetteki zafiyet ya “kimlik kaybı” ya da “kimliğin bayraklaştırılması” şeklinde ortaya çıkar. Kimlik kaybı, yalnızlık, anomi ve başka marazi hallerin sergilendiği bir şahsiyetle kendisini gösterir. Kimliğin bayraklaştırılması, içi boşaltılmış, keskin kalıplarla, ifadeden ziyade feryatlarda dile gelir. Kimliğini kaybetmiş insan, pusulasız bir geminin sığınacak liman araması gibi toplumda salınıp durur. Kimliği bayraklaştırmış birey ise onu bir taraftan saldırı aracı olarak kullanırken, diğer taraftan vehimlere varan tehdit idraklerinin önüne bir set olarak çeker ve onun siperinde gizlenir.

Kimlikle ilgili değerlendirmeler sosyolojik alandan siyasî alana kaymıştır. Bu durumda sosyolog, kimliğin sosyolojik zeminde vücut bulması üzerine kafa yorarken, yeniden ve yeniden icat edilen kimliklerle karşılaştığında, söz konusu zeminin tahrip edilmiş olduğunu görmekte zorlanmakta ve maalesef kendisine verilen icat edilmiş kimliğin içeriğini oluşturma ve tamamlama vazifesini yaptığını kolay kolay farkedememektedir. Kimlik tercihini demokratikleştirmenin temeline yerleştirmek suretiyle, tercihin yaşanmasından ziyade, ifadesini tahrikle, insanlar, sosyolojik süreçle oluşan değil ama siyasî olarak tanımlanmış kimlikleri tercihe zorlanarak, siyasî mücadele arenasına itilmektedir. Bu arena, kimliklerin hayat bulmasına yönelik, tatbikat alanı olarak değil, birbirlerine galebe çalmanın çarpışma meydanı olarak inşa edilmektedir. Bu durumda kimlik siyasî mücadelenin bir aracı haline gelmektedir. Kimlik siyasî mücadelenin aracı olunca muhtevası da amaca göre şekillenmektedir. Siyasî arenada kabul gören ideolojik unsurlar ya da bizatihi söz konusu siyasî hareketin ideolojisi, kimliğin muhtevasını belirleyebilmektedir. Kimlikle kendisini ifade eden toplumsal hareketlerin cazibesi de kimliğin bir araç haline gelmesinde etkili olmaktadır. Bu durumda kimlik, bireyin fail olarak yer aldığı süreçle meydana gelmiş bir oluş, tarihi ve toplumsal süreçte meydana gelen bir oluşum ya da verili olarak alınmış bir miras olmaktan ziyade icat edilmiş ideolojidir.

Demokratik hak ve özgürlükler çerçevesinde ele alınan ve eşitlik ilkesi ile taçlandırılmaya çalışılan toplumsal yapı, henüz oluşturulamadan çatırdamaya başlamaktadır. Batı toplumları için “tabandan geldiği için demokrasilerinin sağlam

Kimliği şahsiyet sergiler, şahsiyetteki zafiyet ya “kimlik kaybı” ya da “kimliğin bayraklaştırılması” şeklinde ortaya çıkar. Kimlik kaybı, yalnızlık, anomi ve başka marazi hallerin sergilendiği bir şahsiyetle kendisini gösterir. Kimliğin bayraklaştırılması, içi boşaltılmış, keskin kalıplarla, ifadeden ziyade feryatlarda dile gelir. Kimliğini kaybetmiş insan, pusulasız bir geminin sığınacak liman araması gibi toplumda salınıp durur.

Göçmenleri ya da, Amerika'da olduğu gibi insanları aşağı-üst nitelendirmesine göre sınıflandıranların veya sömürgelerde görülen hâkim-mahkûm ilişkisinin, Türkiye'ye uygulanması doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez. "Göçmen" merkezli siyasî proje veya demokratik önerileri esas almak suretiyle, Türk siyasî yapısı ve demokrasisi ile ilgili önerilerde bulunanlara Türkiye'nin göçmenlerinin kimler olduğunu sormak lazım gelir. Bir dönem Türkiye'de proletarya olmamasına rağmen proletarya siyasetinin yapılmasına çalışılması gibi, şimdi de olmayan bir zemin (çok kültürlülük) üzerine bina inşa edilmeye çalışılıyor.

olduklarına" dair hüküm, tabanda hükmünü kaybetmektedir. Önce "ben" sonra küçük "biz" egoizminin yarattığı öteki ve diğerleri heyulâsı birbirini besleyerek şişirmektedir. Bu şişkin bedenlerin kimlikleri, kim oldukları ile değil, kim olarak görüldükleri ile büyümektedir. Beden kendisi için dışarıdan üflenene hava ile şişmekte, şiştikçe de nefessiz kalmaktadır. Bedenlerde sürekli olarak bir benzeme çabası hüküm sürmekte, nefessiz kalanlar benzemezlik tepkisi ile hiç kimse olmaya meyletmektedir. Kimsesiz kalma korkusu insanları belirli bir kimlik etrafında kenetlenmeye itmektir. Kalabalıklar arttıkça, onların içerisinde kaybolma endişesi duyan birey, gruplar ve cemaatler içerisinde kendisini bulmaya çalışmaktadır.

Meselenin bir başka boyutunu birden fazla kimlikle kendisini ifade etmek isteyenlerin durumu oluşturmaktadır. Göçmenleri ya da, Amerika'da olduğu gibi insanları aşağı-üst nitelendirmesine göre sınıflandıranların veya sömürgelerde görülen hâkim-mahkûm ilişkisinin, Türkiye'ye uygulanması doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez. "Göçmen" merkezli siyasî proje veya demokratik önerileri esas almak suretiyle, Türk siyasî yapısı ve demokrasisi ile ilgili önerilerde bulunanlara Türkiye'nin göçmenlerinin kimler olduğunu sormak lazım gelir. Bir dönem Türkiye'de proletarya olmamasına rağmen proletarya siyasetinin yapılmaya çalışılması gibi, şimdi de olmayan bir zemin (çok kültürlülük) üzerine bina inşa edilmeye çalışılıyor. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, sistemin felsefi temellerinin de sarsılması, komünist ideolojinin müminlerinin zihinlerinin tarumar olmasına yol açmıştır. Dağılmış zihnin yeniden örgütlenmesi aşamasında, söz konusu zihinler yine tecrübe veya alışkanlıklarından hareketle kendilerine bir yanılmazlık makamına oturttukları düşünür bularak, dün olduğu gibi bugün de tuti mucize peşindedirler. Bu sebeple biz nakledenlerle değil, nakledilenleri esas alarak değerlendirmede bulunmayı tercih etmekteyiz.

Farklılığın Çokluğundan Birliğe

Modernizm evrensellik soyutlaması ile farkları farklardan sadece birinin içinde eritmeye çalıştı. Bunu yapmaya çalışırken, farklılıkların akışkanlığını ve esnekliğini, kendi bünyesinde eritip, tek bir kalıba dökmeyi amaçladı. Neticede bizatihi kendisi bir kalıba dökülmek suretiyle cam bir panoya dönüştü. Bu modern pano, dış etkiler karşısında dayanamayıp binlerce parçaya bölündü ve bu sefer de postmodernizmin “cem”i yok sayan farklılıkları etrafa saçılıverdi. Modernizmin ifratından postmodernizmin tefritine geçen Batı, “fark”la birlikte “cem”in birlik oluşturabilecek yapısını gerçekleştirme imkânını bir kere daha kaybetmektedir (Tatar 2007: 70).

Farklılık varlığını devam ettirmekle beraber, bunun törpülediği, farkların birbirine yaklaşarak iç içe geçtiğinden bahisle bir melezleşme olgusundan bahsedilmektedir. Laclau’ya göre melezleşme bugün marjinal bir olay değil, çağdaş siyasîkimliklerininşâedildiği alanın takendisidir (Laclau, 2000:26). Bualanküreselciler tarafından açılmaktadır. Melezleşme sürece bağlı bir olgu özelliği göstermekte ise de, daha ziyade bir proje olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak böyle bir siyasî alanda melezleşme muhatapsız ve tepkisiz gerçekleşen bir olgu değildir. Tam tersine melezleşme eğilimini kendi kimliğine bir tehdit olarak görenlerin varlığı az değildir. Dolayısıyla bu alanda siyasetin daha çok çatışma özelliği kendisini göstermektedir. Melezleşme eğer bir karışımsa, bu karışımda millî unsurlarla küresel unsurların ağırlığının ne olacağı ise ayrı bir çatışma oluşturmaktadır. Söz konusu karışımın hangi derecede bir melezleşme oluşturduğu, millî kültürlerin kendi adacıklarında soyutlanmış olarak hiçbir şekilde var olmadıkları düşünüldüğünde tartışmayı başka bir çıkmaza sürüklemektedir. Yine küresel olarak nitelendirilen kültürün bir veya birden fazla millî kültürlerin yayılması mı, yoksa bizatihi kendisinin melez bir kültür mü olduğu, düşünülmesi gereken bir başka husustur.

Farklılık bedene (madde), birlik ruha (mâna) bağlıdır. Başka bir ifadeyle beden çokluktur, kültürel farklılığa işaret eder; ruh ise her çokluğun hem içinde hem de hedefindedir ve birliktir. Bedenin inkârı her şeye kadir ve her şeyin yegâne sahibi olmayı, ruhun inkârı ise farkın hakikatsiz kalmasını doğuran en dipte anarşizmi, daha üstlerde ise sosyal çözülmeyi doğurur. Hâlbuki beden ve ruh iç içedir.

Madde-mâna iç içeliğine göre şekillenen zihniyet için hakikat, “bir içindeki çokluk” ya da bir başka görünümüyle “çoklukta birlik”tir. Böylesine bir hakikati kavrayabilmek için zorunlu olarak ikiden fazla hakikate değerli mantık gerekmektedir. Zira iç içe geçmiş parçalardan oluşan ve parça-bütün, parça-parça ilişkisinin sürüp gittiği hakikat, iki ayrı parçaya indirgenemez. Bu anlamda sosyal hayatta ben-sen (diğerleri) kavrayışı aşılmıştır. Ben, sen, o, birliği oluşturan farklardır. Biz, siz, onlar da daha büyük bütünün giriftleşen parçalarıdır. Her bir parça, kendine özgü özellikleriyle bütün içinde anlam kazanırken, bütünü anlamlandırırılar (Eke 1989: 28).

Farkın farkında olup, fark gözetmeyerek kültürel zenginliği işlemek suretiyle ayrılıkçılığın önüne geçmek mümkün olabilir. Günümüzde Türklük daha ziyade

Kimlik efradını cami ağyarını mani bir kavramdır. Bu vatanda yaşıyanlar Türk adı ile ifade edilen “birliğin” efradıdır. Bu efradın kùltürü de kimliği de bu “birlik” ile anılır. Ancak söz konusu kimliğin terkinde farklılıklar ve olmazsa olmazları bulmak ve bunları da ifade etmek mümkündür. Buradaki farklılık bir zıddiyet olarak değil, zenginlik olarak görùlmelidir. Fark kelimesi, benzer şeyleri birbirinden ayıran özellikleri dile getirirken kullanılmaktadır. Hâlbuki kimlik nitelendirmelerinde “ağyarını mani” olarak nitelendirilenler “öteki” kavramı ile dillendirilmektedir.

“kimlik” kavramı etrafında tartışılmaktadır. Üst-alt nitelendirmeleri ile ortaya çıkan hezeyanlar, kısa zaman önce “kùltür mozaığı” etrafında şekillenen, şimdilerde de “kùltürel çoğulculuk” nitelendirmeleri ile şiddetlenen, Türklüğü bir bütün olmaktan çıkarıp parçaya dönüştürme çabası olarak belirmektedir. Kimlik efradını cami ağyarını mani bir kavramdır. Bu vatanda yaşıyanlar Türk adı ile ifade edilen “birliğin” efradıdır. Bu efradın kùltürü de kimliği de bu “birlik” ile anılır. Ancak söz konusu kimliğin terkinde farklılıklar ve olmazsa olmazları bulmak ve bunları da ifade etmek mümkündür. Buradaki farklılık bir zıddiyet olarak değil, zenginlik olarak görùlmelidir. Fark kelimesi, benzer şeyleri birbirinden ayıran özellikleri dile getirirken kullanılmaktadır. Hâlbuki kimlik nitelendirmelerinde “ağyarını mani” olarak nitelendirilenler “öteki” kavramı ile dillendirilmektedir. Öteki olan birbirinden başka olandır. Burada ise başkalık değil, biz içerisinde, bizi tamamlayan ve güçlü kılan, aynı ruhtan beslenip, kendisini gösterdiği zengin bir usuller çeşitliliği vardır. Bunların hepsi bir bütün olarak, kùltürel zenginliği olan Türk kimliğini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Çeşitli ideolojilerin temellerine yerleştirdikleri ya da bizatihi kendisi bir ideoloji olarak kùltürelcilik, doğrudan doğruya kùltürün dondurularak canlılığını kaybetmesine yol açmaktadır. Bizatihi kendisi bir ideoloji olduğunda, kùltürel istiladan korunmanın bir yolu olarak müracaat edilirken, çeşitli ideolojilerin temellerine birer kalıp olarak döküldüğünde, kurgulanmış ya da geçmişin yeniden yorumlanmış biçimi olarak karşıımıza çıkmaktadır.

Gelenek icat, millet hayal ediliyor, kùltür zaten yapay ve kimlik bir yanılısamadan ibaret! Ama esasında bütün bunlar gerçeğin üzerine örtülen şalın desenleridir. Bir başka açıdan da söz konusu iddialar, hayali kurulan küreyi kâbusa dönüştüren gerçeklerin sarsıcı yansımalarıdır.

Bütün küreyi hedefleyen küçük hayalleri gerçek farzederek, hayalleri bütünleştirme çabası gözlenmektedir. Böylece ortaya küresel hayal

çıkılmaktadır. Söz konusu hayal kendisine toplumsal-kültürel gerçeklikten ziyade sanal âlemde yer tutmaktadır.

Batı, “ırkçılık” ideolojisi ile sömürgecilik için gerekli olan güç ve meşruiyeti sağlarken, hümanizm ile ‘üstünlüğü’nün şefkatini ihtiyaç duyduğu sürece lazım olduğunu düşündüğü insanlara göstermiş, lüzumuna gerek görmediklerini ya da yüce şefkatlerini kabul etmeyenleri, insanlık dairesinin içerisine dâhil etmek için ehlileştirmeyi, insanlaştırılmayı kabul etmeyenleri ise yok etmeyi tercih etmiştir. Eski sömürgeli, yeni göçmenler ötekileştirildikçe kimlikleri siyasîleşmektedir. Irkçılık ve etnisizm birbirini kışkırtarak büyümektedirler. Yapı, dışlayıcılığa meydan okuyan bütünü dışlayarak sökerken, bütüncü dışlayıcılık, yerini parçalı dışlayıcılığa bırakmaktadır.

Küresel kozanın içine kendini hapseden tırtıl, bir kelebek olarak uçacağı günü beklemektedir. Bir kozaya milyarlarca tırtıl! Bu mümkün olmadığından, her tırtıl kendi kozasını örüyor. Tırtılı kozaya hapsedmenin yolu onları “tek”leştirmekten geçiyor. Kürede milyarlarca koza içinde, kendini dış dünyadan soyutlamış tırtıl, kelebek olarak uçmanın hayalini kuruyor. Ama tırtılı yaprakla besleyenler, kelebek değil, ipek üretme derindedirler.

Küresel masada kimliklerin mücadelesi bir kumara dönüştürülmüş durumdadır. Bu masada yer alabilmek için Las Vegas’a kadar gitmek gerekmektedir. Kumara dâhil olanlar, parçalanmış veya çoktan ruhu emilmiş kimliklerdir. Bunların ümidi şans, masanınki ise güç ve hiledir. Zira zarlar hilelidir ve hep masa kazanır. Kumarı reddetmek çözümün başlangıcı olabilir.

Bizim kimliğimiz yerine benim kimliğim dayatılmaktadır. Ben kimliği, şahsiyet teşekkülünün neticesi olarak değil, özgürlükten kaçışın ve teslimiyetin kimliği olarak ortaya çıkmaktadır. Yine öbekler halindeki çeşitli atıflarla bezenmiş ‘biz’ kimlikleri ‘hepimiz’in karşısına dikilmektedir. Yaşanan kimlik-ideal kimlik-dayatılan kimlik arasında çatışma ya da boşluk oluşmaktadır.

Kaynakça:

- BAYART, Jean-François (1999), **Kimlik Yanılsaması**, çev. M. MORALI, İstanbul: Metis Yay.,
- BILLIG, Michael (2002), **Banal Milliyetçilik**, çev. C. ŞİŞKOLAR, İstanbul.
- BOCOCK, Robert (1997), **Tüketim**, çev. İ. KUTLUK, Ankara.
- CONNOLLY, William E. (1995), **Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri**, çev. F. LEKESİZALIN, İstanbul.
- EKE, Beğlü (1989), “*Yaygın Zihniyetin Popüler Müziği: Arabesk*”, **Türkiye Günlüğü**, S.5, Ağustos.
- HALL, Stuart (1998), “*Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler*”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi**, Der. A.D. KING; çev. G. SEÇKİN-Ü.H. YOLSAL, Ankara.
- JOHNSTON, Hank-LARANA, Enrique-GUSFIELD, Joseph R. (1999), “*Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler*”, **Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar**, çev. K. ÇAYIR, İstanbul.
- KELLNER, Douglas-BEST, Steven (1998), **Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalar**, çev. M. KÜÇÜK, İstanbul.
- KYMLICKA, Will (1998), **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. A. YILMAZ, İstanbul.
- LACLAU, Ernesto (2000), **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, çev. E. BAŞER, İstanbul.
- MORLEY, David-ROBINS, Kevin (1997), **Kimlik Mekânları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, çev. E. ZEYBEKOĞLU, İstanbul.
- TATAR, Taner (2007), “*Küreselleşme Efsanesinin Demokrasi Kılıfı*”, **Kürenin Halleri**, ed. Y. KAYA, İstanbul.